

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Trancsírozó tányér. Az Erdélyi magyar szótörténeti tár *trádszérozó* címszavának a következő szócikke van: „’?’ 1816: Nagy trádszérozó tányér ... 1 Rd 3 xr [Kv; Born. IV. 41].” (Kv = Kolozsvár; Born. = a br. Bornemisza család levéltára.) A címszó kérdéses jelentése az alábbiakkal osztható el.

1. A SZT.-ban *trancsírabrosz*, *trancsíroz*, *trancsírozó* címszavak is vannak. A *trancsíroz* igéhez tartozó szövegdarabból idézek: „*átv.* [itt értelmű használat] vagdal; a tăiat în bucăți/felii carnea; in Teile schneiden, hecken. 1790: Vólt Szerentsém tisztelni Benedekb(en) Gróff Bethlen Sámuelné, F. Gyógyon Groff Betthlen Gergelyné Gr. Kendeffiné Özvegy Mlgs Dámákat ... Bezzeg ezek nem tránszírozzak Ngd betsöletit, és tsak edgyet szóllanais valaki Ngd ellen ezek(ne)k hallatokra, mélységes Sebek’ vétele nélkül ugyan bizony el nem vinnék”. A többi címszó és szócikkeiknek adataiban szereplő derivátumok (*trancsírozó abrosz*, *trancsírozó almárium*, *trancsírozó kaszten*, *trancsírozó kés*, *trancsírozó villa*) az előbb felsorolt (cím)szavakkal együtt jelentésükben azonosak. A jelentést és magát az igét az ÉrtSz.-ból is bemutatom: „1. * (Étkezési célra levágott állatot nyers, főtt v. sült állapotban

az előírásoknak v. a bevett gyakorlatnak megfelelően) darabol. *Disznót, kacsát, libát, tyúkot* ~. □ Az *asztalnál a pecsenyét a patvarista trancsírozza*. JÓK.[AI MÓR]. *Sajátkezűleg szokás vendégei előtt trancsírozni* BA.[BITS MIHÁLY]. 2. (ritk[a], biz[almas, familiáris vagy bizalmaskodó beszédben], rosszalló[an], pejoratí[ve]) Hozzáértés nélkül v. sietve, összevissza vagdalva darabol vmit. *Mit ~od azt a csirkét, add ide, majd én feldarabolom!*” Az ÉrtSz. *-gal jelöli a kerüendő vagy helytelennek tartott szavakat. A NymKk. a konyhamesterség és bizalmas társalgás nyelvében élőknek mondja a *trancsíroz* igét. Ami a ritkán való használatát illeti: a magyar frói szótárak közül csupán a CsokSzkt. tartalmazza: egy *trancséroz* és egy *trancsírozó* adatot *trántsérozni* és *Trantsirozók* írásképpel. Mikszáth Kálmán írásaiban (Mikszáth: ÖM) *trancséroz* (malacot), *trancsíroz* (libát), *trancsérozó* (kés), *trancsírozó* (kés) alakulatok vannak, illetőleg *tranchéroz*, ez a szóalak idegen ejtésmódot utánzó 1870. február 23-án írott levelében fordul elő: „soha nem *tranchéroznam* több embert, hanem csak csupán edjedől libákat” (Mikszáth: Lev. I: 18). Egyébként a *trancsíroz* mai előfordulásának gyakorisága 0/millió szó (ÉKsz.² XV); a szót a SzGySz. nem tartalmazza.

A TESz. a *trancsíroz* igét, illetőleg derivátumait 1588-tól és 1752-től adatolja; közül *tërancsíroz*, (fel)tráncsíroz, *trancsél*, *trancsérol*, *tráncsíroz*, *tranczél*, *trandzséroz*, *transirozó*, *trantsérozó*, *trántsérozó* alakulatokat és *trancsér*-t. Az EWUng. 1740-ből is tud előfordulást (*trancsírozó*). Az ÚMTsz.-ből idevonható adatok (néhányik már a TESz.-ben is szerepel): *tráncsérdeszka*, *trancsérdeszka* 'húsvágó deszka', *tráncsér-fa* 'vízhordásra használatos, két végén kampós rúd', *tarancsérol*, *tráncsérol*, *tarancsérol*, *tërancsíroz*, *trandzséroz*. Az alapszó jelentésleírásai szemantikai egyezést mutatnak: 'boncol' ~ 'darabol' ~ 'vág' ~ 'hozzáértés nélkül vagdal, darabol' ~ 'szeletel'; tehát a 'vágás' jelentésjegy állandó; legtöbbször az 'állatot étkezési célra a bevett gyakorlatnak megfelelően vág' az alapjelentés. Ez nyilván az ausztriai német *transchieren* 'szárnyast darabol' és a *Transchiermesser* 'sültek szétvágására szolgáló kés' jelentésekkel egyezik, minthogy a magyar szócsalád ezekre a szavakra megy vissza (l. TESz.). Az *s* affrikálódására már korai példa a *schür(e)* → *csúr* (BécsiK.: *Lür*), az *s* → *cs* változás a XVIII. században sem ritka, sőt a XX. századi nyelvjárásokból szintén ismeretes (MNYT. 123). A *cs*, illetőleg a *dzs* előtti *n* inetimologikus mássalhangzókat NYIRKOS ISTVÁN (1987: 158–60) számos példával mutatja be.

A *tráncsérozó* bizonyonnyal **trancsírozó* ~ (**trancsírozó*) előzményre vezethető vissza. A *dzs* megjelenése a szóalakban bizonyára a megelőző *n* nazális következménye (is). A *dzs*, a *cs*, a *gy*, az *l* és a *ty* váltakozása több helyütt megvan, amint például az **avancsíroz*, *avandzséroz*, *avandzséroz*, *avangyérozik* példasor mutatja (ÚMTsz. *avancsírozik*), hasonlóképpen: *tándzsér*, *tán'gyér* (r), *tá'gyér* (ÚMTsz. *tányér*) és: *táncsértos*, *tágyértos*, *tátyértos* (ÚMTsz. *táncsértos*); továbbá: *tálnyír* (Gl. „Inscorium uulgo dicitur: eyn teller: *Metelő talnyr*”, az *l*-lel kapcsolatos kérdésekre vö. TESz. *tányér*, *tálca*). Az orrhangok és affrikáták kapcsolódási viszonyainak leírásában B. LÖRINCZY (1979: 229) említi *ncs* : *cs* megfelelést: *foncsika* : *focsika*, *méncseredik* : *mécseredik*, *trancsírol* : *tracsírol*, ez utolsó példa éppen a *trancsírozó* szóalak, amelyből a nazális hangzó kiesett. E változásra – írja B. LÖRINCZY – van példa keleti, erdélyi, moldvai, bukovinai nyelvjárásokból is. – A TESz. *transirozó* adata, ha valóban *ns*-hangkapcsolat szerepel benne, **trasírozó*-vá alakulhatott, vö. *nincsen* : *ninsen* (B. LÖRINCZY [1979: 290] szerint kizárólag moldvai nyelvjárásokban), amelyből származtatható a (fel)tráncsíroz az *s* → *zs* szokásos hangváltozás alapján (*hapsol* → *habzsol*).

2. A *cs* helyett *dzs* is jelentkezik a XX. század közepén a *hancsik*¹ főnév *handzsék* alakjában (egy, DEME LÁSZLÓ által kitöltött MNyA. kérdőfüzetre mint orvanyagra – Somodor 339: 44 – hivatkozik az ÚMTsz. 29), továbbá ismert *handzseg* adat is (forrásként az OrmSz.-t adja az ÚMTsz.). Hasonlóképp a *trancsíroz* és a *trándzséroz* alakváltozatok is élhettek annak idején egyidejűleg (ha nem is feltétlenül egy térségben). A *dzs* (palatális zöngés affrikáta) a csángó nyelvjárásban megmaradt, de másutt az ómagyar kor végére kivészett, ennek ellenére a középmagyar korban megjelenő *dzs* hang ideig-óráig nyilván nem csupán az említett nyelvjárás területén válthatta egymást. A *lándzsa* és a *findzsa* főneveknek még a XX. században is akadnak *cs*-t tartalmazó változataik – *láncsa* (az ÚMTsz. 1914-ből adatolja), *fincsa* (SzT. 1683: cserép-*fincsia*; ugyanerre hivatkozik az EWUng., az ÚMTsz. 1958-ból közöl adatot), jóllehet a magyarba kerülésükkor *cs* helyettesítette bennük az ómagyar korban hiányzó *dzs* mássalhangzót. Ez azt mutatja, hogy a nyelvhasználatban a középmagyar kortól fel-felcserélődhetett az *-ndzs-* hangkapcsolat az *-(n)cs-*vel és fordítva: *-(n)cs-* helyett jelenik meg *-dzs-*. A változás aligha független a zöngés nazális *n* hatásától.

3. Annak az igének alakváltozásai, amelyek a SzT. *trádsérozó tángyér* kifejezés igenevéhez vezettek, mindezek után leírhatók a *trancsíroz* → **trandzsíroz* ~ **trándzsíroz* → *tracsíroz* ~ **trádsíroz* sorozattal. Az alapjelentés lényegében nem változott (átvitt jelentése főntebb szóba jött), a *trádsérozó tángyér* tehát 'vagdaló tányér', vagyis 'tányér, amelyen valamit vágunk', hasonlóképpen, mint a Gl.-ban a *Metelő talnyr*.

BÜKY LÁSZLÓ

A hivatkozott irodalom

- B. LŐRINCZY ÉVA 1979. A magyar mássalhangzó-kapcsolások rendszere és törvényszerűségei. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Mikszáth: Lev. I. = Mikszáth Kálmán levelezése I. Összes művei 24. Akadémiai Kiadó, Bp., 1961.
- Mikszáth: ÖM. = Mikszáth Kálmán összes művei. CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2000.
- NYIRKOS ISTVÁN 1987. Az inetimologikus mássalhangzók a magyarban. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.